

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

В.А. ПРЕДБОРСЬКИЙ,

д.е.н., професор, Національна академія внутрішніх справ МВС України

Дисфункційні тінізаційні тренди сучасної елітної структури

У статті розглядаються дисфункційні кризові явища в розвитку домінуючого сегмента суспільної структури – елітній сфері, один з основних її атрибутів – нетранспарентність, паразитарність як сучасний її прояв в умовах глобальної кризи.

Ключові слова: паразитарна сфера, гібридизація (синкретизм) влади і бізнесу, метод перекидання витрат та вилучення доходів.

В статье рассматриваются дисфункциональные кризисные явления в развитии доминирующего сегмента общественной структуры – элитной сфере, один из основных ее атрибутов – нетранспарентность, паразитарность как современное ее проявление в условиях глобального кризиса.

Ключевые слова: паразитарная сфера, гибридизация (синкретизм) власти и бизнеса, метод переложения затрат и извлечения доходов.

For in article considered dysfunctional crisis in the development of the dominant segment obschesvennoy structure – the elite field, one of its key attributes – the lack of transparency, parasitic her as a modern manifestation of the global crisis.

Keywords: parasitic scope, hybridization (syncretism) between business and government, the method of shifting the costs and income generation.

Постановка проблеми. Масштабна тінізація соціально-економічних процесів пов'язана не в останню чергу з тінізаційною активізацією такого сегмента сучасної економіки, як елітна. У зв'язку з цим розгляд проявів останньої, но-

сів тінізаційних тенденцій в її розвитку в умовах сучасних системних кризових явищ є актуальним напрямом дослідження тіньових механізмів.

Необхідність застосування ефективних засобів протидії тіньовій економіці знайшла відображення у ряді важливих законодавчих, нормативно-правових актах держави, таких як Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» (2011), Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки (схвалена Указом Президента України від 21.10.2011 №1001), Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003, №84/2003), проект Державної програми детінізації економіки, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005, №1615/2005), постанови Кабінету Міністрів України з питань відстеження процесів тінізації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання, цілий ряд відомчих актів тощо.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних дослідників тіньової економіки належать В.Д. Базилевич, А.В. Базиліук, О.І. Барановський, В.М. Бородюк, З.С. Варналій, А.С. Гальчинський, С.О. Коваленко, І.І. Мазур, В.О. Мандибура, В.М. Попович, О.В. Турчинов та інші. В той же час у зв'язку з недостатнім системним вивченням явища тіньової економіки як органічної ланки дисфункційного розвитку державного управління, масштабних обсягів її поширення в умовах глобальної кризи, особливості прояву окремих сегментів тіньової економіки, дисфункційний вплив у вітчизняних умовах потребують подальшого спеціального вивчення.

Метою статті є поглиблення вивчення сутності елітної частини тіньової економіки, аналіз її паразитарності як одного з базових атрибутів сучасного елітного сектору.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних особливостей сучасних процесів у національному соціально-економічному просторі є його найсуттєвіше викривлення, скрючування щодо доступу до суспільних ресурсів, перш за все ресурсів влади, використання існуючих преференцій щодо цього у паразитарний спосіб.

Паразитарною слід вважати таку структуру, яка використовує та пристосовує форму позитивно вищої соціально-економічної функції до реалізації вузькокорисливих, історично-архаїчних, егоїстичних, соціально-шкідливих функцій, що завдає прямої шкоди потенціалу перших. Використовуючи спожиті суспільні ресурси (як правило, країці) на ротацію своєї діяльності від модернізації, виконання локомотивного просування елітою всієї соціально-економічної структури, до гальмування та обмеження інноваційно-інвестиційного розвитку та структурного реформування, паразитарна структура сприяє кризовій деградації суспільного розвитку.

Еволюція паразитарної елітної соціально-економічної структури з її особливою інтеграцією політичної економічної, соціальної сфер за сучасних умов призвела до перетворення її на закрити особливу для суспільного контролю сферу суспільства, що монополізована олігархічними структурами, які мають на меті перерозподіл влади у вузько обмежених кордонах на свою користь та отримання надвисоких доходів за допомогою використання значною мірою спекулятивного фінансового капіталу [1, с. 10]. Існуюча як пануюча тіньова структура, елітна сфера утворює відповідно до своїх потреб і тіньову політичну, соціально-економічну, правоохоронну, судову інфраструктуру – тіньову парадержаву, що обумовлює тіньовий режим функціонування рядових суб'єктів господарювання. Паразитарний елітний сектор з огляду на вищевикладене є базовим елементом всепоглинаючої системної корупції в її окремих декомпозиціях, які мають, як правило, інтегрований прояв у політичній, економічній, державно-владній, правоохоронній, судовій, освітянській, медичній тощо сферах. Паразитарна елітна економіка всіляко сприяє поширенню споживацьких, вузькокорисливих, егоцентричних, геодонських властивостей в елітарному прошарку.

Паразитарна елітна економіка з огляду на своє домінуюче положення в економічній структурі виступає як один із головних каталізаторів, що є підсилювачем деградації, примітивізації та архаїзації суспільних відносин, посилення в ній процесів тінізації та криміналізації.

Паразитарність сучасної елітної економіки виявляється в існуванні цілої системи паразитарних проявів, до основних з яких слід віднести:

- значну пригніченість, неконкурентоспроможність національної економіки, посилення монополістичних тенденцій як антиподу вільного ринку;

- перетворення корупції на системне всеобумовлююче утворення, потяг до адміністративних обмежень та тиску;

- гальмування структурних перетворень, інноваційного розвитку;

- проведення реформ в інтересах паразитарних структур;

- зростання соціально-економічного розшарування в суспільстві, перекладання фіскального тягаря на плечі ординарних суб'єктів господарювання, суспільства;

- перетворення перерозподілу власності і влади на перманентну функцію, посилення у зв'язку з цим концентрації економічної влади та власності, конфліктності (в тому числі всередині владної команди), соціального напруження, недовіри до влади, погіршення інвестиційної привабливості економіки країни.

Відсутність конкурентно-ринкового простору як необхідний прояв паразитарної функції заміщення, посилення гібридизації, нерозчленованості (синкретизму) влади та бізнесу у механізмах функціонування елітного сектору активізує процеси монополізації в національній економіці, стримує процеси, спрямовані на обмеження та реструктуризацію монопольних утворень. Україна повільно проводить суспільні реформи – така сучасна оцінка стану протидії монопольним процесам в країні з боку міжнародних та вітчизняних незалежних організацій. За відсутності суттєвого прискорення структурних реформ перспективи економічного зростання в Україні можуть погіршитись, вважають експерти.

Очищення від паразитарності, опанування глобальної конкурентоспроможності і досягнення стандартів сучасних західних демократій має супроводжуватися зміною структури, технологічним оновленням капіталу. Визначальним засобом такого оновлення є вільний конкурентно-ринковий розподіл інвестицій. Він можливий лише щодо приватних капіталовкладень – єдиних, які орієнтовані на максимізацію прибутку і здатні динамічно перетікати в новітні сектори. Цьому має сприяти макроекономічна модель фінансового перерозподілу й монетарно-цінової стабільності. Додамо, що макроекономічні важелі неефективні за умов панування монополій і в адміністративних форматах, оскільки потребують вільної, конкурентної, саморегульованої ринкової системи.

Особливе значення для появи інноваційних проектів і виробництв має розширення сектору малого та середнього підприємництва – найбільш гнучкого в ринкових пропозиціях і фінансово дисциплінованого щодо своїх зобов'язань. Ще одним ключовим питанням є прямий доступ громадян до фондів ринків і заохочення їх до володіння акціями та іншими корпоративними правами. Захист прав, свобод та операційних можливостей дрібних акціонерів повинен був би стати одним із центральних питань державної влади [2, с. 52].

Одним з яскравих проявів зростання монополізму в елітній сфері є процеси, що відбуваються у її політичному сегменті. Так, за останні роки відбулася значна централізація лобістських схем вертикаллі виконавчої влади, що свідчить про згортання політичної конкуренції. За умов українських реалій, де влада і бізнес є вкрай інтенсивно гібридизовані

[3, с. 222–226] (змішані, прямо або приховано інтегровані), виступають в одній міцній корупційній спайці, лобістська діяльність, наприклад у парламенті, є неунормованою, такою, що базується на неформальних контактах, в останні роки наражається на серйозну корекцію на шляху подальшої монополізації. Будь-яка лобістська схема тепер не є приватно-диспозитивною, вона фактично виключно імперативно-корупційно замикається на верхні поверхи виконавчої влади в інтересах вузького сектору елітної сфери. У щорічному звіті про конкурентоспроможність у світі, який підготував World Economic Forum, вказані головні фактори цієї української «хвороби»: «Можна стверджувати, що найбільшою проблемою держави є необхідність капітального ремонту її інституційної структури, яка потерпає від бюрократизму, браку прозорості й фаворитизму» [4, с. 6].

В умовах поглиблення бюджетної кризи та посилення фіскального тиску на неолігархічний бізнес олігархи уникають сплати податків, перекладаючи фіскальний тягар на ординарний сектор, доходи фізичних осіб, в чому виявляється одна із головних її атрибутивних ознак паразитарності. Частка основних олігархічних галузей – металургії та хімії – у податку на прибуток майже вп'ятеро менша, ніж їхній внесок у валовий дохід економіки [5, с. 22–25]. У зв'язку з цим слід згадати про існування загального методу отримання паразитарного наддоходу за рахунок перекидання витрат та вилучення доходів в кількох своїх декомпозиціях, який дозволяє отримувати наддохід за рахунок вилучення різниці між реальними та офіційними доходами на основі викривлення розподільчих відносин елітною сферою з контрагентами та державою, здійснення умисного відхилення офіційної (звітної) вартості товару (послуги), який реалізовується чи придбається, від його реальної вартості (фальсифікації вартості).

Основною формою реалізації економічної експлуатації суспільства елітною економікою є привласнення тіньового наддоходу ΔDe [3, с. 335–346], який структурно формується з трьох головних елементів: «сіро-чорних» відносин щодо доходу (тіньової дельти), який утворюється за рахунок перекидання частини своїх витрат та зобов'язань перед суспільством, державою в процесі обміну діяльністю на ординарні структури та державу – $\Delta Dп1$ разом з $\Delta Dп2$; тіньового та офіційного доходу, який утворюється за рахунок безпосереднього використання можливостей гібридизації влади – за рахунок отримання різного роду преференцій елітному сектору з боку держави – $\Delta Dд$; тіньового доходу, який утворюється при тінізації розподільчих відносин щодо частини доходу, отриманого в процесі реалізації продукції, послуг – $\Delta Dр$. Таким чином, величина елітного наддоходу ΔDe , яка має в основному тіньове походження, являє собою рівняння $\Delta De = \Delta Dп + \Delta Dд + \Delta Dр$.

Українська економіка вже понад рік перебуває в рецесії. Але не всі компанії потерпають однаково. Аналіз динаміки прибутків та податків на прибуток свідчить, що неолігархічний бізнес має не лише боротися з наслідками кризи, а й

задовольняти дедалі більші апетити фіскалів в умовах зростання дефіциту бюджету. Тим часом основні олігархічні галузі працюють у режимі максимального податкового сприяння. Почалося це торік, коли впродовж перших трьох кварталів податкове навантаження на підприємства було аномально високим: ефективна ставка оподаткування становила 29%, 36% та 24%, що на 4–7 відсоткових пунктів більше, ніж в 2011 році. В першому кварталі 2013 року вона ще зросла (до 41%). Протягом першого кварталу 2013 року більшість прибуткових середніх і великих підприємств сплачували не податок на прибуток, а авансові платежі, розраховані пропорційно до прибутку, отриманого в попередньому році (за січень–лютий платили 1/9 прибутку за три квартали 2012 року, а далі – 1/12 прибутку за весь минулий рік). Наслідки такої новели й призвели до того, що в першому кварталі 2013 року ефективна ставка оподаткування сягнула рекордного 41%.

Високе фіскальне навантаження чинить на ординарний бізнес нищівний та довготривалий вплив. По-перше, в таких умовах немає сенсу створювати нові підприємства та галузі – це означає, що вихід із рецесії залежатиме не від нас, а від того, чи зростатиме зовнішній попит на продукцію вже наявних виробництв. По-друге, надмірний податковий тягар вивмиває обігові кошти, а паразитарність значної частини фінансового сектору не дозволяє демпфювати наслідки їх дефіциту. Обороти припиняються, виробництво стає, економічне падіння триває, податкова база і далі звужується.

Податковий тиск, який можна відстежити в загальній статистиці, неоднаково високий для всіх. Є галузі, які попри кризу цілком комфортно взаємодіють із фіскалами. Таку оцінку було отримано після зіставлення опублікованих Держстатом фінансових результатів до оподаткування великих і середніх підприємств (охоплюють 83% обсягу реалізованої продукції суб'єктів господарювання) та їхнього, чистого прибутку.

У розрізі галузей промисловості надходження податку на прибуток свідчить, що в 2012 році відбулося різке падіння обсягу фіскальних платежів від олігархічних галузей економіки (металургії – на 87%, хімії – майже на 1/3, видобувної промисловості – на 29%). Загалом дві найбільш олігархізовані галузі – металургія та хімія, – отримавши торік близько 11,3% усіх валових доходів в українській економіці, сплатили лише 2,1% загального обсягу податку на прибуток, тобто вп'ятеро менше. Причому за металургією розрив іще помітніший і сягає десяти років (8% та 0,8% відповідно). Основний аргумент: ці галузі в 2012 році зазнали найбільших збитків у промисловості – відповідно 16 і 7 млрд. грн.

Але, якщо глянути на фінансові звітності компаній, з'ясується: причина в тому, що значну, якщо не левову частину, податків сплачують не в Україні, а в офшорах. Наприклад, з усіх податків, сплачених «Інтерпайпом» Віктора Пінчука у 2012 році, на Україну припало лише 12%. Решта 88% завдяки різноманітним схемам надійшла до бюджетів інших країн. Інший металургійний гігант, «Метінвест» на відміну від «Інтерпайпу»

у своїй звітності не наводить регіонального розрізу сплаченого податку на прибуток. Однак якщо об'єднати податки, сплачені всіма українськими виробничими активами групи (їх дев'ять, якщо не рахувати МК «Запоріжсталь», що його «Метінвест» контролює від минулого року), вийде, що з \$266 млн. податку на прибуток, сплаченого холдингом торік, лише \$166 млн. потрапили у вітчизняний бюджет, майже виключно за рахунок гірничодобувних підприємств.

Проведений аналіз засвідчує, що економічний спад в Україні є системним і всеохоплюючим: станом на середину 2013 року рентабельність знижується практично в усіх секторах економіки. Втім різні контрагенти переживають це не однаково. Олігархи показують суцільні збитки, переводячи більшу частину прибутків у офшори. Це призводить до різкого скорочення надходжень до бюджету від їхніх виробничих активів в Україні. Уряд намагається компенсувати нестачу за рахунок посилення податкового тиску на галузі з переважно неолігархічним бізнесом. Вони змушені компенсувати це стрімке скорочення. Так, харчовики торік наростили відрахування з податку на прибуток на 33%, машинобудівники зменшили їх лише на 8%, хоча доходи цієї галузі також знизилися. Разом із торговцями (-1%) та будівельниками (+27%) ці підприємці утворюють ту частину українського бізнесу, якій доводиться витримувати дедалі більший податковий тиск в умовах зростання бюджетного дефіциту та уникання податкового тягара олігархічними галузями.

Однак податком на прибуток із неолігархічного бізнесу справа не обмежується. Останній на відміну від олігархізованої металургії та хімії платить іще й левову частину податку на додану вартість. Тим часом олігархи мають політичні важелі для отримання повного відшкодування ПДВ як із реально експортованої продукції, так і, не виключено, з фіктивного експорту. Так, у 2012 році обсяг повернутого державою експортерам ПДВ значно перевищував половину всього цього податку, сплаченого українськими виробниками (46 і 83 млрд. грн. відповідно). Нарешті, левову частину фіскальних платежів до державного бюджету вносять громадяни України не лише у вигляді податку на доходи фізичних осіб зі своїх заробітних плат (68,4 млрд. грн.), а й у вигляді ПДВ на більшу частину імпортованих товарів (понад 101,6 млрд. грн.). Платниками тут є мільйони звичайних українців: представники малого бізнесу, працівники медицини та освіти, інших бюджетних галузей, на яких саме й покладено тягар поповнення бюджету в умовах поглиблення економічної кризи [5, с. 22–25].

Висновки

Таким чином, елітно-паразитарний сектор, про важливу роль якого у розвитку української економіки та наповненні бюджету й золотовалютних резервів тиражовано чимало

міфів, насправді залишається привілейованою кастою, що фактично не платить податків. При цьому вже зібрані до бюджету кошти вимиваються на користь наближених до влади та олігархічних структур у процесі глибоко корупційних держзакупівель.

У теперішніх умовах Україна потребує політики, спрямованої на забезпечення економічного зростання, яка складалась би з таких головних компонентів.

По-перше, побудова ефективної системи економічної безпеки в процесі трансформаційних процесів як засобу протидії тонізації економіки, обмеження та ліквідації паразитарного елітного сектора спирається насамперед на низку факторів, серед яких базове місце займає форма держави. Якщо до об'єднання всіх земель, які населені етнічними українцями, і здобуття незалежності в ідеї соборності переважали прагнення до соборності людей і соборності територій, то після об'єднання і особливо після здобуття незалежності на перше місце вийшла проблема самої форми соборної держави.

По-друге, реалізація принципів соборності у реформуванні українського суспільства як адекватної його генетичному корінню форми організації, зокрема з урахуванням досвіду інших країн селянської цивілізації, має величезне значення для загального підвищення ефективності держави, детінізації економічної структури за рахунок обмеження паразитизму елітного сектора, зниження бюрократичного навантаження на систему державного управління.

Слід припинити чи бодай максимально обмежити корупцію в процесі держзакупівель, загальний обсяг яких щороку значно перевищує обсяги податкових надходжень. Необхідно розширювати базу оподаткування, позбавити індульгенції від сплати податків наближений до влади олігархічний бізнес і при цьому знижувати ефективну ставку оподаткування підприємництва загалом, аби сприяти його розвитку. Нарешті слід докласти адекватної за силою політичної волі до зміни олігархічної моделі української економіки на реально ринкову.

Список використаних джерел

1. Потемкин А. Элитная экономика / А. Потемкин. – М.: ИН-ФРА-М, 2001. – 360 с.
2. Лановий В. Ліки від зубожіння / В. Лановий // Український тиждень. – 2012. – №19. – С. 52–54.
3. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
4. Фаворитизм + бюрократія – конкурентоспроможність // Український тиждень. – 2013. – №36. – С. 6.
5. Шавалюк Л. Тягар для економіки / Л. Шавалюк // Український тиждень. – 2013. – №36. – С. 22–25.